

Akademik prof dr BRANISLAV ŠOŠKIĆ

ISTORIJSKA SPECIFIČNOST I PROBLEMI SAMOUPRAVNOG PRIVREDNOG SISTEMA

I

1. Socijalistički samoupravni privredni sistem, i kao poseban teorijski model i kao sistem koji se u Jugoslaviji već 30 godina izgrađuje — i koji je stalno u procesu izgradnje, korekcija i usavršavanja pa i dilema — istorijski je nov i specifičan.

Prva specifičnost (u jednom slučaju razlika, u drugom sličnost), u odnosu na ostale savremene privredne sisteme, odnosi se na vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju. U jugoslovenskom samoupravnom sistemu, kao što je poznato, osnovna (ne sva) sredstva za proizvodnju jesu kolektivno vlasništvo, preciznije, vlasništvo društva u celini, društveno vlasništvo.

U tome je razlika između ovog i kapitalističkog sistema (gde su osnovna sredstva za proizvodnju, uglavnom, u privatnom pojedinačnom ili akcionarskom vlasništvu).¹

U tome je sličnost sa centralističkim socijalističkim privrednim sistemom, gde su osnovna sredstva za proizvodnju u državnom vlasništvu. Ne ulazeći ovom prilikom u analizu „društvenog“ naspram „državnog“ vlasništva, treba samo istaći da jedno ili drugo nije niti neophodna zapreka niti preduslov specifičnosti koje razdvajaju ova dva socijalistička sistema (o čemu će biti reči).

Pored društvenog vlasništva nad osnovnim sredstvima za proizvodnju, u socijalističkom samoupravnom privrednom sistemu postoji, kao i u centralizovanom administrativnom socijalističkom sistemu (mada ne u svim oblastima u istom obimu), privatno vlasništvo nad

---

¹ O karakteristikama savremene kapitalističke privrede i uloge države, videti u našem radu *Savremeni kapitalizam*, „Rad“, Beograd, 1976.

ostalim sredstvima za proizvodnju (u poljoprivredi, sitnoj industriji, zanatstvu, ugostiteljstvu i slično).²

Druga specifičnost socijalističkog samoupravnog privrednog sistema kao teorijskog modela pa, uglavnom, s određenim zastojima, i jugoslovenske prakse, odnosi se na upravljanje osnovnim sredstvima za proizvodnju.

Ta sredstva, svojina društva u celini, preneti su na upravljanje radnim kolektivima u privrednim, kao i u ostalim radnim organizacijama. Oni su samostalni. Oni — a ne država u okviru centralizovanog direktivnog plana — donose, odnosno treba da donose osnovne privredne odluke u domenu proizvodnje, investicija i zaposlenosti, plasmana svojih proizvoda, cena, raspodele dohotka (na akumulaciju i potrošnju) i raspodele ličnih dohodaka. Oni te odluke donose direktno ili preko svojih (tajnim putem) izabраниh samoupravnih organa (radničkih saveta, koji biraju inokosnog poslovodnog organa). Oni te odluke donose polazeći, pre svega, od tržišnih uslova.

Socijalistički samoupravni privredni sistem se, prema tome, u pogledu upravljanja i donošenja odluka, u pogledu položaja privrednih (kao i ostalih radnih) organizacija, odnosno radnih kolektiva, razlikuje od socijalističkog centralizovanog, odnosno administrativnog sistema.

Sličnost s kapitalističkim privrednim sistemom ogleda se u samostalnosti privrednih organizacija i njihovom donošenju odluka u zavisnosti, pre svega, od tržišnih uslova. Međutim, kardinalna razlika između ta dva sistema sastoji se u tome što u kapitalističkim preduzećima (baš zbog privatnog vlasništva nad sredstvima za proizvodnju) odluke ne donose radnici, radni kolektivi, već vlasnici (individualni ili akcioneri) i (u ime njih) menadžeri.

U pogledu mesta i uloge ekonomskih zakonitosti, tj. tržišta, tržišnog mehanizma, kao izuzetno značajnog aspekta ove druge istorijske specifičnosti samoupravnog privrednog sistema, postojale su, pa i danas postoje, dileme.³

Ovde samo, ukratko, treba reći da, po našem mišljenju, socijalistička samoupravna privreda — ako hoće da ostane samoupravna — mora funkcionisati u uslovima delovanja ekonomskih zakonitosti. Ona mora biti tržišno orijentisana privreda.

To, naravno, ne znači da ona može uspešno da funkcioniše bez odgovarajuće aktivne ekonomske politike, pre svega, u domenu privredne aktivnosti (privrednog rasta), zaposlenosti i stabilizacije cena (odnosno inflacije), u domenu raspodele i spoljno-ekonomskih odnosa.

To, takođe, ne znači da samoupravnoj socijalističkoj privredi nije potrebno planiranje. Naprotiv. Međutim, u tom samoupravnom planiranju, privredne organizacije su najneposrednije uključene i u

* O dilemama koje se javljaju, odnosno mogu javiti u pogledu ove prve specifičnosti, tj. vlasništva — društvenog nasuprot privatnom — nad sredstvima za proizvodnju biće reći u tački 2.

³ O tome će biti reći u tački 3.

njemu dolaze do izražaja privredna orijentacija i interesi tih organizacija. Ono, naravno, obuhvata i opšte nacionalne prioritete. Planiranje, prema tome, ne ograničava niti bi smelo da ograničava samoupravnost, slobodu radnih organizacija u donošenju svojih ekonomskih odluka, samoupravni karakter privrede. Selektivna i diferencirana ekonomska politika (pre svega, beneficirana kreditna, poreska — tj. doprinosa — i spoljno-trgovinska) predstavlja najpogodniji vid sprovođenja u život posebno onih planiranih zadataka za koje su se opredelile društveno-političke zajednice, naročito u domenu opšte-nacionalnih prioriteta.

2. U pogledu društvenog (naspram privatnog) vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, odnosno vida privređivanja, postoje određene dileme.

Prva dilema, u pogledu vlasništva nad sredstvima za proizvodnju, odnosi se na teorijsko (i ideološko) opredeljenje društvene zajednice prema privatnom vlasništvu nad sredstvima proizvodnje, privatnom vidu privređivanja, privatnoj inicijativi, utvrđujući njegovo mesto u sistemu socijalističke samoupravne privrede.

Smatramo da nema teorijskih (i ideoloških) razloga koji bi govorili protiv jednog trajnog opredeljenja u prilog daleko povoljnijeg tretmana i mesta privatnog vlasništva nad ostalim (ne osnovnim) sredstvima za proizvodnju, i privatnog vida privređivanja, pre svega, u domenu tzv. male privrede. Razlozi, navedeni u narednom izlaganju, govore u prilog odlučnog podržavanja privatne inicijative, privatnog vida privređivanja, kao korisne i neophodne dopune društvenom sektoru, podržavanja ne samo deklarisanim društveno-političkim opredeljenjima, već i stimulativnim rešenjima u privrednom sistemu i ekonomskoj politici.

Druga dilema se odnosi na donji limit (u pogledu vrednosti, odnosno, obima) tih sredstava za proizvodnju, gde ona prestaju da budu „osnovna”, pa, prema tome, da budu u privatnom vlasništvu. Takav limit u jugoslovenskom sistemu postoji, uglavnom, u pogledu obima individualnog zemljišnog poseda (u privatnoj svojini). Smatramo da su u nas sazreli određeni tehnološki i društveni uslovi da se, pored ostalih rešenja, preispitaju ti limiti — u smislu podizanja na gore — uz neophodan diferencirani pristup, kako bi se, pre svega, stimulisala individualna proizvodnja u poljoprivredi, tim pre što, ne samo za nas, poljoprivreda postaje strateška oblast privređivanja, što u tom domenu mi imamo obimne, a nedovoljno iskorišćene resurse i što bismo morali što pre (a za to imamo uslova i na to nas podstiče situacija u našem platnom bilansu) da poljoprivredne proizvode prebacimo sa stavke uvoza na stavku izvoza u našem spoljno-trgovinskom bilansu.

Treća dilema se odnosi na domen obuhvatnosti društvenog, odnosno privatnog vida privređivanja u pojedinim privrednim i drugim granama.

Prvi aspekt ove dileme odnosi se na isključivo prisustvo društvenog i potpunu isključenost privatnog vida privređivanja u poje-

dinim oblastima. To je slučaj s krupnom industrijom i rudarstvom, bankarstvom, spoljnom i unutrašnjom trgovinom, međunarodnim i međugradskim putničkim saobraćajem, obrazovnom, kulturnom i zdravstvenom delatnosti i slično. Većina tih oblasti, bilo zbog svoje tehnološke komponente, koncentracije osnovnih sredstava za proizvodnju i zapošljavanja velikog broja radnika, bilo zbog socijalističkih društvenih odnosa, mora biti i ostati isključivo u domenu društvenog sektora. Ostale oblasti — radi proširivanja prostora za zapošljavanje, pozitivnih efekata privatne motivisanosti privređivanja, preuzimanja rizika za svoj (privatno) uloženi kapital, oštrije konkurencije i, sledstveno tome, snižavanja cena — mogle bi se (posebno unutrašnja trgovina) otvoriti i privatnom sektoru, a neke — kao trgovina na malo poljoprivrednim i prehrambenim proizvodima (prodavnice povrća, voća i slično) — trebalo bi u velikoj meri prepustiti privatnom vidu privređivanja.

Drugi aspekt navedene dileme odnosi se na dominantno prisustvo društvenog, a neznatno ili nedovoljno prisustvo privatnog vida privređivanja u pojedinim privrednim (i drugim) oblastima. To je naročito slučaj s malom privredom, zanatskim, ugostiteljskim, servisnim i uslužnim delatnostima.

Proširivanje privatnog vida privređivanja u oblasti male privrede dovelo bi do značajnih, napred navedenih, pozitivnih efekata. To bi znatno proširilo prostor za zapošljavanje nezaposlene radne snage i delovalo stimulatивно na brži i masovniji povratak naših radnika iz inostranstva. A problemima zaposlenosti, samo uzgred da napomenemo, samoupravno društvo mora posvećivati izuzetnu i daleko veću pažnju.

Izvanredno brz tehnički i tehnološki napredak, uz osetan i stalan rast životnog standarda stanovništva, intenzivnu stambeno-komunalnu izgradnju i sve veću tehničku opremljenost domaćinstava (elektro i drugim uređajima i motornim vozilima), otvara velike, i sve veće prostore i potrebe za malu privredu, naročito u domenu servisnih usluga. Ograničena ponuda u ovoj oblasti u uslovima velike, i sve veće, tražnje, drugim rečima, ograničenost tržišta i konkurencije, dovodila je, prirodno, do visokih cena, nižeg kvaliteta usluga i neopravdano visokih zarada, tzv. socijalnih razlika, nezadovoljenih potreba (pa i nezadovoljstva) stanovništva.

Ulaskom većeg broja privatnih radnika u oblast male privrede, osetno bi se povećala ponuda, zaoštrila bi se konkurencija i, sledstveno tome, došlo bi do osetnog pada cena, do povećanja kvaliteta usluga, do svođenja zarada u toj oblasti u realne (znatno niže) okvire i smanjivanje tzv. socijalnih razlika, do potpunijeg zadovoljavanja potreba stanovništva za uslugama u domenu male privrede.

Zbog toga, proširivanje — i to znatno — privatnog vida privređivanja u oblast male privrede mora biti naše trajno opredeljenje. Njemu bi trebalo prilagoditi određena systemska rešenja i mere ekonomske politike, s izrazito stimulativnom komponentom. Privatni sek-

tor u domenu male privrede delovao bi komplementarno i podsticajno na društveni sektor. Pri tom bi oba sektora trebalo staviti u što približnije uslove privređivanja (pre svega, u pogledu smeštajnih uslova i obaveza prema društvenoj zajednici).

Treći aspekt navedene dileme odnosi se na dominantno prisustvo privatnog a neznatno ili nedovoljno prisustvo društvenog vida privređivanja. On bi, uglavnom, mogao da se odnosi na poljoprivredu u kojoj — u jugoslovenskom sistemu — dominira privatni sektor, uz prisustvo sada malog broja, mada krupnih, agro-industrijskih kombinata društvenog sektora. Ne ulazeći ovom prilikom u razmatranje ovog problema, potrebno je založiti se za što veću ekspanziju društvenog sektora u formi agro-industrijskih kombinata, za šta postoje povoljni uslovi izraženi jakom migracijom sa sela i strukturom (staračkom) poljoprivrednih domaćinstava.

Četvrta dilema se odnosi na limit u pogledu broja radnika koje u privatnom vidu privređivanja pojedinac može da zaposli na svojim (privatnim) sredstvima za proizvodnju. Svi napred izneti razlozi govore da bi u našoj situaciji taj limit trebalo podići.

3. Osnovna karakteristika i istorijska specifičnost samoupravnog privrednog sistema sastoji se, kao što smo rekli, u tome da radni ljudi, radni kolektivi — a ne država — upravljaju privrednim tokovima i donose ekonomske odluke u pogledu obima i strukture proizvodnje, investicija, zaposlenosti, plasmana svojih roba i usluga, cena i raspodele. S druge strane, — i u tome postoji još dilema — samoupravljanje u privredi najpotpunije dolazi do izražaja u uslovima što slobodnijeg delovanja ekonomskih zakonitosti, a to znači tržišta, tržišnog mehanizma, ponude i tražnje, dakle, u uslovima tržišne, odnosno tržišno orijentisane privrede.

To, naravno, ne znači da država u samoupravnom sistemu ne može i ne treba da vrši određene privredne funkcije, bar dok se udruženi rad ne osposobi da ih preuzme na makro-ekonomskom planu. To, s druge strane, takođe, ne znači da tržište i tržišni karakter samoupravne privrede isključuju potrebu odgovarajućeg planiranja. Privredne funkcije države i planiranje u samoupravnom društvu trebalo bi da budu, pre svega, korektivnog karaktera u odnosu na delovanje tržišta, njegove mogućnosti i negativne efekte.

Tržišni karakter privrede, naravno, ne znači da je tržište savršeno, da vlada savršena konkurencija, već, pre svega, to da tržište, takvo kakvo je, obim i struktura tržišne tražnje, determiniše obim i strukturu proizvodnje i investicija, pa, sledstveno tome, uglavnom, i zaposlenost.

Orijentacija na što potpunije i slobodnije delovanje tržišta, ponude i tražnje, i konkurencije, uz suzbijanje monopolskih i oligopolskih pojava, tamo gde je to potrebno, dovela bi do adekvatnije alokacije (uvek ograničenih) resursa (prirodnih, tehničkih i ljudskih), do veće racionalnosti produktivnosti i efikasnosti, do sniženja jediničnih troškova proizvodnje i cena, do jačanja konkurentskih sposobnosti

privrede na međunarodnom tržištu, do povećanja izvoza i povoljnijeg trgovinskog i platnog bilansa.

Takvu orijentaciju je prihvatila naša privredna reforma 1965. godine. I ona je bila, u osnovi, pravilna. Ono što je ta reforma previdela (ali ne i kompetentni predstavnici ekonomske nauke) jeste da tržište, tržišni mehanizam, prepušten samom sebi, ne može da obezbedi uvek visok nivo privredne aktivnosti i punu zaposlenost, s jedne, i relativnu stabilnost cena, tj. stanje bez inflacije, s druge strane. Otuda i neophodnost aktivne ekonomske politike (države, odnosno, u samoupravnim institucionalnim okvirima sve više ubuduće, organizovanog udruženog rada).

Koncepcijska nedovoljnost te reforme sastojala se, dakle, u verovalju u svemogućnost i samodovoljnost tržišta, kome nisu potrebni ni anticiklična ni anti-inflaciona ekonomska politika, ni odgovarajuće samoupravno planiranje, kao korektivi.

Odsustvo adekvatne ekonomske politike je pogodovalo nastanku i zaoštavanju ozbiljnih makro-ekonomskih problema u domenu privrednog rasta i zaposlenosti, a kasnije i inflacije, što je zajedno sa nekim van-ekonomskim faktorima (unutražnjim i spoljnim) dovelo do sve većeg uplitanja države u oblast privrede, do preteranog administriranja, naročito u području cena, do nedopustivog sužavanja i ograničavanja delovanja tržišnog mehanizma i međusobne konkurencije. To je oslabilo položaj udruženog rada, dovelo do zastoja samoupravnih proizvodnih odnosa, dalo maha državnom, administrativnom voluntarizmu (koji je, kao takav, po pravilu nepovezan i neracionalniji i od samog centralizovanog planiranja), dovelo do deformacija u primarnoj raspodeli, otupilo neophodne ekonomske motive privređivanja, smanjilo efikasnost i racionalnost poslovanja, orijentisalo privredne organizacije da rešenja svojih ekonomskih problema traže od države zahtevima za povećanje cena, umesto tržišne dohodovne motivacije i konkurencije, koja bi uticala na veću efikasnost i racionalnost poslovanja, produktivnost, smanjivanje jediničnih troškova i cena. Za ovo poslednje je neophodna i odmerena monetarno-kreditna politika u domenu primarne emisije novca i kredita.

Ograničenost pa i odsustvo konkurencije na domaćem tržištu — a to je potrebno posebno istaći — mora da dovede, i dovelo je, do smanjivanja konkurentskih sposobnosti naših privrednih organizacija i privrede u celini na spoljnom tržištu, sa svim negativnim posledicama u domenu spoljno-trgovinskog poslovanja, posebno otežanog izvoza, trgovinskog i platnog bilansa i preterane zaduženosti u inostranstvu.

Našoj privredi su potrebni radikalni preokreti, ne u smislu menjanja osnova samoupravnog privrednog sistema, već u smislu teorijskog i praktičnog revitaliziranja tih osnova u pravcu jačanja pozicije i uloge udruženog rada, smanjivanja državnog administriranja, što potpunijeg delovanja objektivnih ekonomskih zakonitosti, tržišnog mehanizma i zdrave konkurencije.

To, naravno, ne znači da nam nije potrebna aktivna ekonomska politika i samoupravno planiranje. Naprotiv, oni su — kao što smo rekli — neophodna dopuna i korektiv delovanju tržišta. Samoupravni sporazumi i društveni dogovori su, takođe, neophodni, naročito u domenu samoupravnog planiranja, ali — to treba istaći — oni ne treba i ne mogu ni izbliza da zamene objektivne ekonomske zakonitosti, tržišnu orijentaciju privrede, delovanje tržišnog mehanizma i zdrave konkurencije, naročito u domenu formiranja cena.

Samoupravni sporazumi i društveni dogovori ne bi smeli da obuhvate domen cena u smislu ograničavanja konkurencije i stvaranja, de fakto, kartelnih, monopolskih, a to znači, neopravdano visokih cena. Baš obratno, samoupravnim sporazumima i društvenim dogovorima bi trebalo zahvatiti domen cena samo u cilju suzbijanja postojećih monopolskih i polumonopolskih cena, koje dolaze kao rezultat (prirodnog ili veštačkog) monopolskog položaja pojedinih privrednih oblasti, odnosno organizacija.

Formiranje cena treba, dakle, po pravilu, prepustiti tržištu i što potpunijoj konkurenciji, uz potrebnu emisiono-kreditnu odmerenost monetarno-kreditne politike. Državnu, odnosno administrativnu intervenciju, trebalo bi svesti, uglavnom, na oblasti koje su u monopolskom ili polumonopolskom položaju.

Trebalo bi prihvatiti kao trajnu i doslednu orijentaciju sve veći uticaj spoljne konkurencije. Treba smanjivati neopravdane zaštitne carine i poreze na promet, naročito tamo gde su se suviše dugo zadržale i, uz to, sve više neopravdano rasle, koje štite neposlovnost, neefikasnost i neracionalnost, nisku produktivnost rada i neadekvatnu alokaciju resursa, koje stavljaju određene grupacije suviše dugo u neopravdano privilegovan položaj, omogućavaju im nerealno visoke cene pa, prema tome, i nezasluzeno visoke lične dohotke (na račun drugih), koji, kao takvi, pored ostalog, podstrekavaju onu vrstu inflacije koja nastaje kao rezultat bržeg rasta ličnih dohodaka nego što je rast produktivnosti rada.

Zaštitne carine i poreze na promet treba zadržati samo u ograničenom i vrlo selektivnom vidu, naročito za mlade, nastupajuće privredne grane, odnosno organizacije, za one koje su od strateškog ekonomskog značaja i koje imaju komparativne prednosti (pre svega, u pogledu prirodnih resursa). Pa i to, po pravilu, s ograničenim (javno deklarisanim) rokom trajanja i opadajućim intenzitetom zaštite.

Suviše dugom zadržavanju i rastu zaštitnih carina i poreza na promet doprinela su, bez sumnje, i rešenja koja su prihode iz tog domena proglasile jednim od izvora federalnog budžeta. S obzirom na to da opšta (budžetska) potrošnja ima stalnu tendenciju rasta, razumljivo je što su carine i porez na promet, umesto da se smanjuju, imali tendenciju, u poslednje vreme, naročito ubrzanog rasta. Takva rešenja bi trebalo što pre menjati, oslobađajući tako carine i poreze na promet dominantno fiskalnog karaktera, dajući im prevashodno razvojno ekonomsko obeležje.

Kada bi delovale ekonomske zakonitosti, onda se, uglavnom, ne bi moglo dešavati da privredne organizacije koje bolje posluju ostvaruju manji dohodak od onih koje lošije posluju, da prve pokazuju gubitke a druge obezbeđuju ekstra dohodak i visoke lične dohotke. A to se može desiti, i dešava se, u situaciji kada država preuzme na sebe privredne funkcije u domenu cena, odnosno (u poslednjem slučaju) kada ona uvodi preterano visoke zaštitne carine i poreze.

Kada bi što potpunije delovale ekonomske zakonitosti, kada bi se vodila politika realnog deviznog kursa i postojalo devizno tržište, onda se, po pravilu, ne bi moglo događati da dođe do zastoja u snabdevanju privrede sirovinama i repromaterijalom, do zastoja u proizvodnji, da gotovi proizvodi čekaju za izvoz jer im nedostaju neki manje važni delovi, da „nema“ sredstava za sitne modernizacije koje su neophodne u domenu izvoza, da u izvoz ode ona roba koja je (kao sirovina ili polufabrikat) neophodna domaćoj proizvodnji, da dođe do nestašice potrošačkih dobara.

Osnovni problemi socijalističkog samoupravnog privrednog sistema nalaze se u domenu privrednog rasta i njegove strukturne, odnosno proste i proširene reprodukcije, raspodele dohotka, zaposlenosti, inflacije, odnosno stabilizacije cena, i problema naše razmene s inostranstvom. Mi ćemo se u našem narednom izlaganju ograničiti samo na neke od njih.⁴

Izuzetno značajni problemi svake pa i socijalističke samoupravne privrede tiču se sistema društvene reprodukcije (amortizacije, odnosno proste reprodukcije i, posebno, proširene reprodukcije) i privrednog rasta. Zato ćemo se na njima nešto više zadržati.

1. Amortizacija kojom se obezbeđuje prosta reprodukcija, na prvi pogled, ne bi trebalo da predstavlja problem. Uvođenjem amortizacionih stopa, društvo, kao vlasnik ukupnih sredstava za proizvodnju, obezbeđuje očuvanje vrednosne supstance tih sredstava. Prirodno je da se u samoupravnom privrednom sistemu amortizacioni fondovi ne otuđuju od radnih kolektiva, s tim da oni tim fondovima — namenski — raspoložu, obnavljajući postupno amortizovani deo osnovnih sredstava u vrednosnom obliku, uvođenjem, po njihovom nahodaženju, tehnoloških novina i modernizovanjem proizvodnje.

Problemi u domenu amortizacije i proste reprodukcije mogu da nastanu i (kao što je pokazala praksa) nastaju ako amortizacione stope nisu realne, tj. ako su niske, obezbeđujući fizičko, ali ne i tzv. „moralno“ rabaćenje (tehnološko zastarevanje sredstava). O tome bi se moralo voditi računa prilikom utvrđivanja i preispitivanja realnosti amortizacionih stopa. Ovde je potreban diferencirani pristup

⁴ Ostale probleme razrađivali smo u drugim radovima (člancima i referatima na našim i međunarodnim naučnim skupovima), a posebno u nekim našim knjigama (*Proizvodnja, zaposlenost i stabilizacija*, 1970, 1972, 1973; *Raspodela dohodaka u tržišnoj privredi*, 1971, 1972, 1974. *Ekonomske doktrine*, 1975, 1976, 1980, *Savremena ekonomska analiza 1978. godine i Ekonomska misao i ekonomska politika*, 1978, 1980. Sve u izdanju Instituta za ekonomska istraživanja i „Savremene administracije“, Beograd).

za različite grane proizvodnje, u zavisnosti od toga koliko su one, i kako brzo, podložne tehnološkim promenama.

Dodajni problemi mogu da nastanu u inflatornim situacijama, koje, na žalost, prate i socijalističku samoupravnu privredu. Problemi postaju utoliko veći ukoliko je veća stopa inflacije. Ako su, naime, (a) amortizacione stope fiksirane, odnosno ne menjaju se za duži vremenski period, a (b) revalorizacioni periodi dugi, onda se u situaciji inflacije, utoliko više ukoliko je inflacija veća, može desiti i, na žalost, dešava da takve amortizacione stope ne obezbeđuju realan — već umanjen — obim amortizacije, pa, prema tome, ne obezbeđuju prostu već umanjenu reprodukciju. Knjigovodstveno je sve, navodno, „u redu“ i „po zakonu“: izdvajaju se sredstva za amortizaciju koja samo nominalno (zbog inflacije), ali ne i realno obezbeđuju prostu reprodukciju. Tako se deo vrednosti društvenih sredstava za proizvodnju može da prelije i (tamo gde su mala nova investiciona ulaganja) de fakto prelijeva u potrošnju, lične dohotke i ostale vidove (opšte i zajedničke) potrošnje.

Tako se „jede“ društvena supstanca, deo društvenih sredstava za proizvodnju se pretvara u potrošačka i neproizvodna dobra, seče se grana na kojoj se sedi, smanjuje se tehnička opremljenost rada, koja je, inače, jedan od bitnih preduslova veće produktivnosti rada, sa svim negativnim posledicama u bliskoj budućnosti u domenu produktivnosti rada, konkurentskoj sposobnosti naše privrede na stranim tržištima, spoljnotrgovinskog i platnog bilansa.

Otuda i neophodnost da se inflaciona stopa obavezno inkorporira u okvir amortizacionih stopa, drugim rečima, da se amortizaciona stopa automatski i u što kraćim rokovima (na primer, najmanje kvartalno) povećava za stopu inflacije, kako bi se realno obezbedila prosta reprodukcija. Ako bismo hteli da tako korigovane amortizacione stope (korigovane stopom inflacije) budu što realnije, bilo bi poželjno da im za osnovu korekcije služi ne inflaciona stopa proteklog (rekli smo, što kraćeg) perioda, nego anticipirana inflaciona stopa (koja se predviđa) za naredni period. Nešto pesimističkiji pristup u pogledu kretanja inflacije za taj naredni period ne smeta. Naprotiv. Ako korigovane amortizacione stope obezbede iznos ne samo za prostu već, delimično, i za proširenu reprodukciju, od toga ne može biti štete ni za privredne organizacije, a pogotovo ne za privredu u celini i njenu budućnost.

Obezbeđivanje realnih amortizacionih fondova za realno obezbeđivanje proste reprodukcije, moglo bi, načelno govoreći, da se postiže i bez korekcija (povećanja) amortizacionih stopa: skraćivanjem revalorizacionih perioda. Međutim, taj put bi bio nepraktičan i skup. Revalorizacioni periodi bi, naročito u situaciji jake inflacije, morali da budu vrlo kratki da bi amortizacija bila (bar približno) realna, a troškovi učestalih revalorizacija utoliko veći, sa svim negativnim efektima (dodajnih troškova) u domenu cena, troškovne inflacije, izvoza i slično.

2. U svakom pa i u socijalističkom samoupravnom privrednom sistemu, kao što se zna, pored izdvajanja za prostu reprodukciju i za opštu i zajedničku potrošnju, neophodna su izdvajanja za proširenu reprodukciju, tj. za proširenje materijalne osnove udruženog rada. O potrebi tih izdvajanja pisao je još Marks u svojoj „*Kritici gotskog programa*“.

U našem samoupravnom sistemu, kao što je poznato, društvena zajednica zakonskim putem obezbeđuje (sredstva za) prostu reprodukciju (obavezujući privredne i ostale radne organizacije da izdvajaju, po određenim amortizacionim stopama na osnovna sredstva, obavezne amortizacione fondove). Ta sredstva ostaju radnim kolektivima da njima — ali namenski — raspolažu.

Društvena zajednica, takođe, zakonskim (mada bi se, bar delimično, to moglo i drugim) putem obezbeđuje (sredstva za) opštu i zajedničku potrošnju (obavezujući privredne i ostale radne organizacije da izdvajaju po određenim stopama doprinose iz — odgovarajućih delova — svog dohotka). Ta sredstva ne ostaju radnim kolektivima mada bi, za određene vidove zajedničke potrošnje, oni mogli njima namenski da raspolažu, da na određeni način utiču na trošenje sredstava u ostalim domenima potrošnje.

Što se, pak, tiče trećeg, veoma značajnog vida izdvajanja, akumulacije za proširenu reprodukciju, za proširenje materijalne osnove rada, društvena zajednica i udruženi rad bi morali da nađu adekvatnija i sigurnija systemska rešenja za obezbeđivanje sredstava za proširenu reprodukciju, od koje zavisi privredna budućnost zemlje.

Za razliku od kapitalističkog sistema (gde su privatni poslodavci, vlasnici i menadžeri u ime njih, životno zainteresovani za akumulaciju, za proširenu reprodukciju, obezbeđuju je vršeći pritisak na nadnice putem kolektivnih pregovora sa radničkim sindikatima ili bez njih) i, za razliku od državnog centralizovanog socijalizma (u kome centralni planski organi obezbeđuju, i to naglašeno, što je god moguće veću akumulaciju za proširenu reprodukciju), u socijalističkom samoupravnom sistemu problem obezbeđivanja akumulacije još nije dobio svoje pravo rešenje.

U prvim godinama jugoslovenskog samoupravljanja, akumulacija je, kao što je poznato, bila i određivana i oduzimana, tj. prelivana u posebne investicione fondove van radnih organizacija. Kasnije je postupno ukidano i jedno i drugo, a definitivno privrednom reformom iz 1965. godine.

Ostajanje akumulacije na raspolaganje radnim kolektivima odgovara u osnovi samoupravnom privrednom sistemu. Kao princip, treba i da ostane. To, međutim, ne znači da bi bilo nesamoupravno, povremeno, društveno dogovoreno izdvajanje izvesnog manjeg procenta akumulacije za potrebe finansiranja krupnih novih investicija u neke ključne grane (energetike, infrastrukture i slično) za zemlju u celini ili za pojedine regione.

Ostalo je nerešeno pitanje određivanja minimalnog dela dohotka koji bi radne organizacije bile obavezne da izdvajaju za akumulaciju,

kojom bi, naravno, one raspolagale. Kao rezultat toga, a i zbog drugih razloga, došlo je do opadanja učešća akumulacije u dohotku radnih organizacija, do znatnog opadanja akumulacione i reproduktivne sposobnosti privrede u celini. Ti drugi razlozi se nalaze, pre svega, u ograničavanju delovanja ekonomskih zakonitosti, tržišta, tržišnog mehanizma, konkurencije na domaćem tržištu i (zbog previsokih i neopravdano rastućih carinskih i drugih barijera) ograničenog uticaja stranog tržišta. A to je pogrešna orijentacija, koja je egzistirala poslednjih godina.

Preterano državno administriranje, naročito u domenu cena, gušilo je poslovnu orijentaciju, upućivalo je radne organizacije ne na veću efikasnost, racionalnost i smanjivanje troškova, ne na oštro konkurentno tržište, već ka zavodima za cene.

Kratkoročni pristup i potrošački mentalitet (koji vode računa o ličnim dohocima danas a ne o akumulaciji i novim investicijama koji bi im obezbedili veći dohodak i lične dohotke u narednom periodu) došao je do izražaja naročito tamo gde gro zaposlenih još nije dohodovno vezan samo za svoju radnu organizaciju i gde postoji monopol. Tako je došlo do toga da su akumulacija i proširena reprodukcija, odnosno sredstva za proširenu reprodukciju, u mnogim organizacijama udruženog rada, granama i oblastima, postali rezidualna, neobavezna, veličina (koja ostaje, ako ostaje, nakon podmirenja svih obaveza, pa i fondova za lične dohotke). Stoga je neophodno, u okviru društvenih dogovora, pristupiti koncipiranju, razradi i primeni politike raspodele dohotka (i ličnih dohodaka). Takva politika bi trebalo da obezbedi adekvatnu, po privrednim granama diferenciranu, srazmeru u raspodeli dohotka na akumulaciju i potrošnju. Ona bi trebalo da obezbedi siguran i potreban obim obavezne minimalne akumulacije, kako bi prestala da budu nesigurna, neobavezna, rezidualna veličina.

Obezbeđivanje takvog statusa akumulaciji, tj. proširenoj reprodukciji, putem društvenih dogovora, potpuno je u duhu samoupravnog društveno-ekonomskog sistema. Uostalom, ne treba smetnuti s uma ni to da sredstva za proizvodnju, koja su predata na upravljanje radnim kolektivima, jesu vlasništvo društva, društveno — a ne grupno — vlasništvo.

Pa, ako se odluke samoupravne socijalističke društvene zajednice o obaveznom izdvajanju za prostu reprodukciju i (iz dela dohotka) za opštu i zajedničku potrošnju smatraju socijalističkim i samoupravnim, onda nema osnova da se ospori socijalistički i samoupravni karakter politici raspodele dohotka, donetoj zajedno sa udruženim radom kroz društvene dogovore, tim pre što ta politika obezbeđuje akumulaciju, ali je ne otuđuje od radnih kolektiva, ne oduzima im je, već im je namenski ostavlja na raspolaganje za proširenje materijalne osnove njihovog rada, za njihovu — pa prema tome i privrede u celini — modernizaciju, veću tehničku opremljenost rada i, sledstveno tome, veću produktivnost i niže jedinične troškove proizvod-

nje i cene, jaču konkurentsku sposobnost, sa svim ostalim povoljnim kumulativnim efektima uključujući i spoljno-trgovinski i platno-bilansni domen.

Utvrđivanje odnosa između akumulacije i potrošnje, odnosno akumulacionih stopa, ne može biti istovetno za sve grane i oblasti. Kao presudan faktor bi morao da bude organski sastav sredstava korigovan, tamo gde je potrebno, sastavom kapitala tih grana i oblasti u razvijenim privredama, našim mogućnostima i potrebama, pre svega, u domenu prirodnih i ljudskih resursa, tehnološkim zahtevima i opštim trendovima razvoja.

Najjednostavnije je, naravno, pa, možda, i prihvatljivo, kao prvi korak, vezivati stopu obavezne minimalne akumulacije za amortizacionu stopu, odnosno fond obavezne amortizacije. Uostalom, veće amortizacione stope nego što su potrebe za obezbeđivanje proste reprodukcije mogu se prihvatiti i kao sistem finansiranja proširene reprodukcije.

Veće učešće akumulacije, veća akumulaciona i reprodukciona sposobnost, veća nego što bi ih obezbedila (samo) politika raspodele dohotka, bila bi postignuta radikalnom orijentacijom na što potpunije i rigoroznije delovanje ekonomskih zakona, tržišta, tržišnog mehanizma, oštre konkurencije. A takva orijentacija je neophodna, s tim što bi ona bila dopunjena aktivnom, pre svega, anti-cikličnom (protiv privrednih zastoja i nezaposlenosti) i anti-inflacionom politikom, aktivnom spoljno-trgovinskom politikom, samoupravnim sporazumevanjima i društvenim dogovaranjima i samoupravnim planiranjem.

Politika ličnih dohodaka (sama ili kao deo politike raspodele dohotka i ličnih dohodaka) bi, takođe, doprinela povoljnijem položaju akumulacije i njenom većem učešću u dohotku, većoj proširenoj reprodukciji i privrednom rastu.

3. Politika ličnih dohodaka je neophodna u socijalističkoj samoupravnoj privredi, pre svega, radi otklanjanja onog vida inflacije koja nastaje zbog bržeg rasta ličnih dohodaka nego što je rast produktivnosti rada. Ona bi mogla da se formuliše u okviru društvenih dogovora. Njen osnovni cilj bi bio da obezbedi da se lični dohoci kreću u okviru produktivnosti rada, kako ne bi dolazilo do inflacije zbog ličnih dohodaka. U tom smislu politika ličnih dohodaka spada u važan vid anti-inflacione politike.

Politiku ličnih dohodaka bi, međutim, trebalo tako koncipirati da se oni kreću ne samo u okviru produktivnosti rada, već da rastu sporije od rasta produktivnosti rada, kako bi se stvorio prostor za što veću realnu akumulaciju, proširenu reprodukciju, rast društvenog proizvoda, privredni rast. U tom smislu politika ličnih dohodaka postaje vid razvojne politike.

Politika ličnih dohodaka bi trebalo, takođe, da onemogućiti neosnovane, na radu nezasnovane razlike u ličnim dohocima radnika istih kvalifikacija, sa istim kvantitetom uloženog rada. Te razlike,

uglavnom, dolaze kao rezultat privilegovanih (monopolskih i polu-monopolskih) uslova privređivanja (prirodni i veštački monopol).

U koncipiranju ove politike, trebalo bi početi od tzv. uslovnog radnika. Pri tome bi se morala izbegavati kruta rešenja, odnosno omogućiti prostor da veća poslovnost i bolji rezultati rada nađu odraza u većim ličnim dohocima. U tom smislu politika ličnih dohodaka bi bila i politika raspodele prema kvantitetu, kvalitetu i rezultatima rada.

Dobro postavljenom politikom ličnih dohodaka otpala bi potreba za (dosta proizvoljnim i nedovoljno izdiferenciranim) odlukama koje, za određeni period, utvrđuju procentualno izražen okvir porasta ličnih dohodaka u privredi za razliku od vanprivrede. Neadekvatnost takvih odluka dolazi naročito do izražaja ako su (odnosno kada su) pojedine oblasti privrede, a posebno vanprivrede, u vrlo različitom (neke u neopravdano povlašćenom a neke u depresiranom) položaju. Tu su i razlike u strukturi zaposlenih i visini ličnih dohodaka u različitim domenima, posebno u vanprivredi (u oblastima opšte i zajedničke potrošnje).

4. Naša orijentacija treba da bude ka što većem samofinansiranju proširene reprodukcije, ka relativnom smanjivanju zavisnosti od banaka, bankarskih kredita, što pored ostalog, treba postići i izmenom i usavršavanjem sistema poslovanja s bankama. Međutim, samofinansiranje ne može nikada, i ne treba, da zameni (u potpunosti) kredit, pored ostalog, i zbog toga što i samoupravni privredni sistem mora računati na štednju stanovništva, kao vid dodatne, po iznosu znatne akumulacije, namenjene proširenoj reprodukciji.

Značajan ekonomski problem socijalističkog samoupravnog sistema je i u ovome: kako što potpunije usmeriti značajnu štednju stanovništva u proizvodne tokove, u tokove proširene reprodukcije.

Jedan veoma značajan vid je, kao što smo videli, mala privreda, privatni vid privređivanja, kome treba dati trajnu podršku.

Usmeravanje štednje u proizvodne tokove društvenog sektora vrši se za sada, uglavnom, jedino štednim depozitima u bankama, kroz bankarske kanale. Međutim, znatan deo ušteda stanovništva se ne sliva u bankarske institucije, pre svega, zbog jako prisutne inflacije.

Tekuća kamatna stopa, mada nominalno visoka, u situaciji visoke inflacije (kakvu mi imamo dugi period vremena), ne samo je niska, već i izrazito negativna. To destimuliše štednju, utiče na potrošačku psihozu, vrši dodajni pritisak na tržište potrošačkih i investicionih dobara, povećava, dakle, ionako visoku efektivnu tražnju, koja je osnovni uzrok „inflacije (zbog preterane) tražnje“, doliva, dakle, dodatno ulje na tu vrstu inflacije.

Negativna kamatna stopa stvara, uz to, glad za kreditom, koji (kao i efektivni novac) povećava ukupnu tražnju i doprinosi dodajnoj „inflaciji tražnje“. Ona, osim toga, ima i svoju jako naglašenu ekonomsko-socijalnu komponentu. Ona znači neopravdanu preas-

podelu (defakto, oduzimanje) dohotka štediša (stanovništva i privrede) u korist korisnika kredita.

Negativna kamatna stopa destimulativno utiče na proces udruživanja, koji je, kao proces integracije uopšte, neophodan usitnjenoj privredi, tamo gde se oplodnja sredstava (kapitala) vrši kamatnom stopom.

Imajući sve to u vidu, nameće se potreba razmatranja generalnog uvođenja „eskalacione (klizne) skale“ u domenu kamatne stope i kredita, tj. korigovanje kamatne stope stopom (ne anticipirane, već u proteklim obračunskim periodima nastale) inflacije. Eskalaciona skala bi se odnosila kako na kamatu koju dobijaju štediši (depozitori), tako i na kamatu koju plaćaju (treba da plate) korisnici kredita.

Veliki deo štednje stanovništva ne ide u bankarske depozite, već u neproizvodnu potrošnju, pre svega, trajnih potrošačkih dobara. Struktura te potrošnje je u velikoj meri neadekvatna, neprirodna je (u odnosu na ukupan dohodak) i neracionalna (zidanje glomaznih kuća na selu, veliki broj ogromnih raskošnih vikendica, motornih vozila, turističkih odlazaka u inostranstvo i tome slično). Neki vidovi tako izvitoperene strukture potrošnje (kojoj je doprinela i neadekvatna politika u domenu stambene izgradnje i stanovanja) — kao što je jako naglašena potražnja motornih vozila — vrše pritisak na uvoz deficitarnih proizvoda s jako rastućim cenama (kao što je nafta), što dovodi do dodatne inflacije (i zagađivanja čovekove sredine) i vrlo negativno utiče na naše devizne rezerve, platni bilans i zaduženosti u inostranstvu.

Stoga se nameće, kao veoma ozbiljan problem, dodatno usmeravanje štednje stanovništva u proizvodne tokove društvenog sektora. Radi se, drugim rečima, o rešenjima koja bi, na određeni način, omogućila stanovništvu direktno ulaganje svojih ušteda u proširenu reprodukciju privrednih organizacija društvenog sektora po njihovom izboru.

Prvi vid direktnog ulaganja bio bi u obliku obveznica, uz povrat (nakon određenog vremenskog perioda) glavnice s beneficiranom kamatom (većom nego što daju banke), bilo s tekućom kamatom uz neke druge beneficije. Neke privredne organizacije su pribegavale tom vidu dodatnog finansiranja proširene reprodukcije. Karakteristika tog vida finansiranja jeste da nosioci ušteda nemaju nikakvog uvida i uticaja na donošenje odluka u pogledu tih investicija a još manje u pogledu raspolaganja od tih investicija stvorenim dohotkom.

Drugi, mnogo diskutabilniji, vid direktnog ulaganja značio bi da nosilac ušteda preuzima na sebe rizik ulaganja u investicije određene, od njega izabrane, privredne organizacije. Preuzimanje rizika upućivalo bi na pravo odgovarajućeg učešća u donošenju konkretnih odluka, u usmeravanju takvih investicija, pa, kasnije, i same raspodele dohotka. Za svoj ulog nosilac bi dobijao naknadu koja bi nekad bila manja (ili je uopšte ne bi bilo) — kada privredna organizacija posluje loše (odnosno s gubicima), a nekada viša (ili znatno viša) od

tekuće ili (po osnovu obveznica) beneficirane kamate — kada privredna organizacija postiže dobre (ili veoma dobre) poslovne rezultate.

Beneficiranom poreskom politikom, tj. oslobađanjem od poreza onog dela ličnih dohodaka (štednje) koji se direktno investira (bilo u prvom bilo u drugom obliku) u proizvodne tokove društvenog sektora, znatno bi se pospešio taj proces i obim tako uložениh sredstava.

Oba ova vida, posebno ovaj drugi, zaslužuju studiozno i svestrano razmatranje, kojem bi trebalo što pre pristupiti, i dogovorene stavove institucionalizovati.

Što potpunije kanalisanje štednje stanovništva u proizvodne tokove u okviru društvenog sektora, u tokove proširene reprodukcije, dovelo bi ne samo do izmene distorcirane strukture potrošnje stanovništva, već i do široke lepeze pozitivnih efekata koje donose veće realne investicije, pored ostalog, u domenu produktivnosti rada, rasta društvenog proizvoda, konkurentne sposobnosti naše privrede, izvoza i platno-bilansne pozicije zemlje.

5. Samoupravnoj privredi, kao i ostalim privredama, potrebna je integrisana, krupna, serijska proizvodnja koja može da dovede do ušteda velikih razmera, smanjivanja troškova proizvodnje, veće produktivnosti, snižavanja cena, većeg izdvajanja za akumulaciju, tj. proširenu reprodukciju, veće konkurentne sposobnosti naše privrede. Samo krupne, složene organizacije udruženog rada, veliki sistemi, mogu da dovedu do radikalnog preloma u tekućim privrednim kretanjima i na spoljno-trgovinskoj sceni. Zbog toga, udruživanje rada i sredstava uopšte, a posebno u okviru reprodukcioni celina, na trajnoj osnovi, dobija izuzetan značaj i postaje jedan od prioritarnih zadataka našeg društva.

Jedinstveno i što šire tržište stvara uslove za takvo integrisanje proizvodnje. Ono je neophodno za brži privredni razvoj zemlje u celini. Obim tržišta i tempo privrednog razvoja su, po pravilu, u čvrstoj uzročno-posledičnoj vezi. Stoga je očuvanje jedinstvenog (jugoslovenskog) tržišta izuzetno značajan (naš) problem i trajan zadatak. Preispitivanje faktora koji smetaju jedinstvu jugoslovenskog tržišta, pre svega, rešenja u domenu poreza i doprinosa i kompetencija nižih društveno-političkih zajednica, nameće se kao neodložan zadatak.

Kada su u pitanju stope rasta društvenog proizvoda, potrebno je raščistiti neke stavove. Zemlja koja se razvija — kao što je slučaj sa našom zemljom — treba da teži što većoj stopi privrednog rasta. Ona mora da nastoji da što potpunije iskoristi, angažuje, odnosno zaposli raspoložive faktore proizvodnje, pre svega, radnu snagu, koju (obično) ima u izobilju i privredne resurse.

U oskudici kapitala, odnosno potrebne tehnologije, a raspoloživi rezervama nezaposlene radne snage, takva zemlja treba da pribegava i privrednim aktivnostima koje su po prirodi — ili se mogu obavljati — ekstenzivne, pogotovo ako proizvodi tih aktivnosti nisu ili

(po svojoj prirodi) ne mogu biti predmet izvoza (građevinarstvo, melioracije, infrastruktura, i sl.), rešavajući tako i goruće probleme zaposlenosti.

Takva zemlja treba da koristi određene vidove ekonomske politike, odnosno da pribegava određenim rešenjima (adekvatnim njenom privrednom sistemu) kako bi obezbedila što veći obim realne sopstvene akumulacije (na račun potrošnje).

Takva zemlja, po pravilu, mora da računa (pored domaće) i na stranu akumulaciju, na zaduživanje u inostranstvu. Ona toga ne bi trebalo da se liši. Međutim, ona bi morala da što racionalnije iskoristi stranu akumulaciju (kredite) i to što više u proizvodne svrhe, kako bi sa tako pozajmljenim stranim sredstvima ostvarivala veći realni dohodak, nego što je iznos uzetih kredita i kamata.

U tom smislu treba ocenjivati stavove, odnosno predloge o smanjivanju realnog rasta društvenog proizvoda, koji se formira „iznad naših stvarnih mogućnosti“, i granice koja se može tolerisati u deficitu platnog bilansa i zaduženosti u inostranstvu.

U situaciji nedovoljne iskorišćenosti raspoloživih resursa, pre svega, masovne nezaposlenosti radne snage, predlog za smanjenje realnog rasta društvenog proizvoda jedva da može da ima — sem u izuzetnoj situaciji i na kraći rok — svoje ekonomsko i društveno opravdanje.

II

1. Nakon razmatranja problema iz domena proste i proširene reprodukcije, odnosno privrednog razvoja u širem smislu, logika ekonomske analize bi upućivala na razmatranje inače izuzetno značajnih problema svakog, a posebno samoupravnog privrednog sistema (zbog njegovog socijalističkog karaktera), problema zaposlenosti i stabilizacije (u užem smislu reči), tj. inflacije. O njima, i o ekonomskoj politici zaposlenosti i zapošljavanja i merama ekonomske politike protivu (pojedinih vidova) inflacije (zbog preterane tražnje, rasta ličnih dohodaka, monopolskih faktora, uvoznog, strukturnog i administrativnog vida) ovom prilikom ne bismo ipak govorili, pošto smo ih detaljno razmatrali u drugim radovima, a sintetizovanu verziju naših stavova, naročito u pogledu problematike zaposlenosti, izložili u jednom drugom referatu.⁵

2. Samoupravna privreda, bilo zbog određenih rešenja, odnosno nedograđenosti u svom privrednom sistemu, bilo zbog odsustva adekvatne ekonomske politike, bilo zbog nedovoljne privredne raz-

⁵ Uvodni referat na problemskoj sesiji Saveznog ekonomskog saveta „Zaposlenosti i zapošljavanje u Jugoslaviji“ objavljen (sa ostalim referatima te sesije) pod naslovom „Ekonomska politika zaposlenosti i zapošljavanja u Jugoslaviji“, *Ekonomski pregled*, br. 9—10, 1976. Taj i ovaj referat u velikoj su meri komplementarni.

vijenosti i želje za što bržim privrednim razvojem, može da doživi ili doživljava probleme u domenu svojih odnosa sa inostranstvom. To je slučaj, naročito u poslednje vreme, s jugoslovenskom samoupravnom privredom.

Tu se radi o negativnom bilansu plaćanja s inostranstvom, s tendencijom produblјivanja tog deficita, o prekomernom obimu spoljne zaduženosti i visokom iznosu otpлата na uzete spoljne kredite („servisiranja“ duga) i, sledstveno tome, o iscrplјivanju deviznih rezervi i slabljenju poverenja na stranom tržištu kapitala, odnosno spremnosti za dodelu novih kredita (kojim bi se u velikoj meri vršila otpлата prispelih anuiteta).

Visoka stopa privrednog rasta, bazirana dobrim delom na stranoj (pozajmljenoj) a ne na sopstvenoj akumulaciji, mora, i morala je kod nas, da dovede do spoljne neravnoteže. Ako se ne vodi politika realnog deviznog kursa domaće valute, tj. politika stalnog prilagođavanja, ako je nerealan, tj. previsok kurs, onda se može očekivati, kao što se kod nas i desilo, da dođe ne samo do opadanja izvoza i do trgovinskog deficita, nego i do opadanja nerobnog deviznog priliva (koji je ranije mogao u celosti da pokriva trgovinski deficit), tj. do stagnacije, pa i opadanja deviznog priliva od turizma (koji za strance postaje skuplji), do opadanja obima deviznih doznaka naših radnika iz inostranstva, do destimulisanja pa i delimičnog povlačenja (iz naših banaka) devizne štednje, do otežavanja pa i smanjivanja obima radova naših privrednih organizacija u inostranstvu i slično.

U toj situaciji je neophodna korektura kursa dinara, devalvacija. Ona bi morala da bude praćena politikom realnog deviznog kursa, tj. kontinuiranog i realnog prilagođavanja tog kursa, što bi, po pravilu, učinilo nepotrebnim devalvacije u budućnosti, pogotovo radikalne (kakvoj smo pribegli). Devalvacija bi morala da bude praćena aktivnom, svestranom, diferenciranom i dovoljno iznijansiranim anti-inflacionom politikom.

Samoupravna privreda ne bi smela da bude autarhična i zatvorena. Ona bi, radi postizanja što većih i svestranijih ekonomskih efekata, morala da bude što više uključena u međunarodnu podelu rada, da bude otvorena. Smanjenje uvoza u određenim nepovoljnim situacijama (spoljno-trgovinskim i platno-bilansnim ili strukturnim) je neophodno. Ali, to ne sme da bude naša, pogotovo ne dugoročna, orijentacija. Ubrzanje i izvoza i uvoza bi moralo da bude naš dugoročni trajni cilj.

Izvoz bi, naravno, morao da zadrži prioritet. Njega bi trebalo stimulisati različitim (poznatim) merama. Pa i to ne linearno. Gledano na duži rok, ne bi trebalo izvoziti bilo šta i po svaku cenu. Politika izvoza mora biti diferencirana. Njoj bi morala da prethodi svestrana analiza naših mogućnosti i komparativnih prednosti. U tom smislu bi trebalo koristiti stimulativnu politiku i u odnosu na proizvodnju vezanu za izvoz.

Uvoz i njegova struktura bi, takođe i još više, morali da budu predmet svestrane analize i, kao što smo rekli, diferencirane ekonom-

ske politike. Odgovarajućim (poznatim) merama ekonomske politike mogao bi da se destimuliše nepotreban uvoz, pogotovo u granama proizvodnje za koje imamo raspoložive prirodne resurse i koje bi mogle da angažuju nezaposlenu ili nedovoljno zaposlenu radnu snagu. Tako bi se doprinosilo rešavanju krupnih i — za svaki, a pogotovo samoupravni socijalistički sistem — društveno značajnih problema kao što su problemi zaposlenosti, odnosno zapošljavanja, i nivoa ukupne privredne aktivnosti, ukupne društvene proizvodnje, tj. privrednog rasta.

Devalvacija (poskupljenjem uvoznih roba, sirovina, repromaterijala) destimuliše preterani uvoz. Međutim, ona, kao linearna mera, nije dovoljna. Ona ne može da zameni diferenciranu i selektivnu politiku uvoza. I ne samo to. Neophodna je, naučno i stručno zasnovana, dosledna i dugoročna strukturna ekonomska politika, koja bi sužavala i otklanjala strukturne disproporcije u privredi, koje su — i u situaciji realnog deviznog kursa — uzročnik prekomernog uvoza. Strukturna ekonomska politika mora početi od analiziranog i utvrđenog stanja raspoloživih prirodnih resursa i naših uporednih prednosti u međunarodnoj razmeni. Ona mora biti najširih razmera obuhvatajući privredu zemlje u celini.

Vezivanje uvoza za izvoz za svaku pojedinačnu radnu organizaciju može da bude samo uslovno prihvaćeno kao privremena, dosta pojednostavljena mera. To se odnosi i na princip da devize pripadaju samo onom ko ih ostvaruje. To bi značilo da one pripadaju samo finalnom proizvođaču ili trgovini, a ne i proizvođačima prethodnih faza proizvodnje koji su učestvovali u stvaranju, odnosno prerađivanju supstance namenjene izvozu.

Našem samoupravnom sistemu je potrebno devizno tržište u punom smislu reči. Njega treba konstituisati i locirati (možda najbolje pri Narodnoj banci). Na njemu bi se kupovale i prodavale devize, s tim što bi Narodna banka intervenisala u usklađivanju ponude i tražnje deviza.

U ovom konseptu pomenimo samo da je koncept platno-bilansnih pozicija republika pokazao svoje slabosti i da zahteva ozbiljno preispitivanje.

3. Socijalistička samoupravna privreda, baš zbog svog socijalističkog karaktera, zbog potrebe relativno obimne zajedničke potrošnje (u domenu obrazovanja — koje je po našem Ustavu besplatno za polaznike i obavezno bar što se tiče osmogodišnjeg osnovnog obrazovanja, — u domenu zdravstvene i penzione zaštite, stambene izgradnje itd.), a takođe i zbog visoke opšte (budžetske) potrošnje (koja ima elemenata neracionalnosti), preterano je opterećena.

Opšta i zajednička potrošnja je, dakle, previsoka. Ona čini visokim troškove proizvodnje pa, prema tome, i pojedinačne cene naših roba i usluga. To umanjuje konkurentne sposobnosti naše privrede na stranim tržištima. Rast opšte i zajedničke potrošnje, koji se prelama kao rast troškova proizvodnje, doprinosi povećanju inflacije (zbog rasta) troškova, tj. troškovne inflacije.

Opšta i zajednička potrošnja se u nas, kao što je poznato, formira i izdvajanjem odgovarajućih procenata iz (određenih segmenata) dohotka radnih organizacija. Da bi se ograničio rast ili smanjila opšta i zajednička potrošnja, ne mora se i, po pravilu (sem u izuzetnim situacijama), ne treba — mada se tako šta moglo negde pročitati — smanjivati realni rast društvenog proizvoda, makar da je on iznad mogućnosti naše domaće realne akumulacije, nastao na račun stvaranja odnosno povećanja platnog deficita i zaduživanja u inostranstvu.

Ograničavanje rasta ili smanjivanje opšte i zajedničke potrošnje treba vršiti smanjivanjem procenata izdvajanja i odabirom najpogodnije osnovice (segmenta dohotka) izdvajanja. Tu je neophodan diferencirani pristup u kome bi, po pravilu, vidovi zajedničke potrošnje imali primat nad maltene svim vidovima opšte potrošnje.

Smanjenje, pak, nerealno visokog nivoa društvenog proizvoda, zasnovanog na povećanom deficitu platnog bilansa i na zaduživanju u inostranstvu, svakako bi dovelo do smanjivanja opšte i zajedničke potrošnje bez potrebe smanjivanja procenata izdvajanja za tu potrošnju. Međutim, odluka o tome da li pribeći smanjivanju tako nastalog nerealno visokog društvenog proizvoda, ili ne, treba da podleže prevashodno drugim, posebnim kriterijumima.

Na kretanje, tj. povećanje opšte i zajedničke potrošnje mogu znatno da utiču i određena institucionalna rešenja samoupravnog društvenog sistema. Formiranje samoupravnih interesnih zajednica, koje su trebalo da preuzmu znatne funkcije odgovarajućih državnih organa, nisu, uglavnom dovele do sužavanja tih organa i njihovih troškova. Relativno veliki broj samoupravnih interesnih zajednica (njih oko 7000) s troškovima za njihovu investicionu izgradnju, održavanje i lične dohotke brojnog, u njima zaposlenog, kadra, predstavlja dodatno i znatno opterećenje, pre svega, u zajedničkoj potrošnji. Vrlo veliki procenat sredstava namenjenih određenoj društvenoj delatnosti troši se na odgovarajuće samoupravne interesne zajednice (oko 30% sredstava za obrazovanje). To su odnosi nad kojima se moramo ozbiljno zamisliti.

Obavezni doprinosi za stambenu izgradnju predstavljaju osetno opterećenje privrednih (i ostalih radnih) organizacija. Mada oni igraju određenu ulogu u domenu stimulisanja privredne aktivnosti i zapošljavanja, trebalo bi ih, u pogledu obavezne stope, a i kao institucionalno rešenje, preispitati. Društveno finansiranje stambene izgradnje trebalo bi sve više da bude zamenjivano individualnim finansiranjem. Stoga u domen stambene izgradnje i amortizacije stambenog fonda, treba uneti ekonomske kriterijume. Neophodno je preći, što pre, na ekonomske stanarine. Trebalo bi institucionalizovati otkup (delimičan ili potpun) društvenih stanova od strane onih koji u njima stanuju (što su već učinile neke zemlje sa centralizovanim socijalističkim sistemom), što bi znatno povećalo društvene fondove za stambenu izgradnju. Treba omogućiti izgradnju stanova za tržište. Sve bi to dovelo do (ranije navedenih) pozitivnih efekata.

Ako bi se dobro odabrali izvori i stope doprinosa, diferencirano za pojedine vidove opšte i zajedničke potrošnje, a uz dobro koncipiranu politiku raspodele dohotka i ličnih dohodaka, onda bi otpala potreba za povremenim (i neiznijansiranim odlukama da, zbog prekoračenja predviđene opšte i zajedničke potrošnje, samoupravne interesne zajednice vraćaju deo svojih fondova (dobijenih zakonom predviđenim stopama doprinosa), pa čak i one zajednice (kao što su one u oblasti obrazovanja) koje (zbog ustavnih odredbi, obaveznog osmogodišnjeg obrazovanja i demografskog priraštaja) ekspanidiraju protiv svoje volje i koje su godinama u depresiranom položaju (naročito u pogledu ličnih dohodaka).

Udruženi rad, koji izdvaja sredstva za opšte i zajedničke društvene potrebe, morao bi, preko svojih delegata, mnogo više da odlučuje i utiče na adekvatno konstituisanje sistema, na utvrđivanje izvora sredstava i diferenciranih stopa doprinosa, na strukturu i efikasnost trošenja. On bi — u okviru samoupravnih sporazuma i društvenih dogovora — trebalo, uglavnom, da raspolaže — ali namenski — sredstvima za pojedine vidove zajedničke (društvene) potrošnje u okviru slobodne razmene rada.

Tako bi značajne društvene delatnosti, koje su sada deo zajedničke potrošnje (posebno obrazovanje i nauka, koji predstavljaju izuzetnu proizvodnu snagu savremenog društva), prestajale da budu deo potrošnje a postajale deo reprodukcije. Tako bi struktura i dinamika društvenih delatnosti bila racionalnija, sa svim pozitivnim efektima. Tako bi, na primer, obim i struktura (profili i nivo) obrazovanog kadra odgovarali stvarnim zahtevima udruženog rada, što bi, pored ostalog, uticalo i na veću i adekvatniju zaposlenost.⁶

4. Na kraju, treba istaći jedan veoma značajan problem koji vodi do niza negativnih ekonomskih (a i drugih) posledica. Radi se, naime, o organizaciji rada i poslovanja u privredi i društvu. U velikoj meri, i u privredi i u društvu su prisutni: neadekvatna organizacija i poslovanje, neoptimalna, neracionalna i nesavremena institucionalna rešenja, sa nepotrebnim i skupim dupliranjem u kompetencijama i radu i sa neefikasnošću. Ona zahtevaju posebnu pažnju preispitivanja u svim organizacijama udruženog rada u privredi i u sferi opšte i zajedničke potrošnje. Ona bi morala da budu i predmet konkretnog naučno-stručnog istraživanja (nauke o organizaciji rada i poslovanja) za pojedine društvene i privredne sektore.

Ne ulazeći detaljnije u ova pitanja, dovoljno je da napomenemo sledeće. Nastup naše privrede na spoljna tržišta je nedovoljno organizovan i neracionalan i zahteva ozbiljnu reorganizaciju. Postavlja se, takođe, pitanje celishodnosti formiranja, odnosno postavljanja (tolikog broja) samoupravnih interesnih zajednica u nekim oblastima, odnosno državnih i drugih organa, koje su one trebalo da zamene, a

⁶ Pojedine aspekte te problematike detaljnije smo razmatrali u drugim radovima, posebno u knjizi *Ekonomska cena obrazovanja*, Institut za ekonomska istraživanja i „Savremena administracija“, Beograd, 1974.

takođe i pitanje poklapanja kompetencija i dupliranja poslova (pored ostalih, i SIZ za ekonomske odnose sa inostranstvom i Privredna komora). Nesavremena, neracionalna, skupa i prevaziđena rešenja su naročito prisutna u sferi finansijsko knjigovodstvene organizacije rada i poslovanja (načina obračuna doprinosa itd.).

Jedan od hendikepirajućih faktora u domenu efikasnosti poslovanja nalazi se i u suviše krutom tumačenju i primeni (inače društveno pozitivnog) zakonom garantovanog statusa zaposlenih, u njihovoj tako reći apsolutnoj sigurnosti da ne mogu izgubiti zaposlenje, što u praksi uveliko veže ruke radnim organizacijama u borbi protiv neodgovornosti, nerada i radne nediscipline. Određeni koraci u tom pogledu su nužni.

Problem posebnog razmatranja trebalo bi da budu ekonomski efekti formiranja osnovnih organizacija udruženog rada, odnosno nekih (ekstremnih) rešenja koja su u tom formiranju prihvaćena, koja su ih defakto pretvorila u posebna preduzeća, sa svojim posebnim pravnim, računovodstvenim i drugim službama, što je dovelo do povećanih troškova proizvodnje, do smanjene akumulacije, pa, sledstveno tome, i viših cena, niže konkurentne sposobnosti privrede, otežanog izvoza i većeg platnog deficita.

Razlozi nezadovoljavajuće organizacije rada i poslovanja u velikoj su meri i rezultat neadekvatne kadrovske politike. Naš samoupravni sistem stvorio je uslove za formiranje ogromne armije obrazovanih, stručnih ljudi za sve oblasti privrednog i društvenog života. Oni nisu zauzeli svoja prava mesta. A to je jedan od veoma važnih preduslova za adekvatno i brzo rešavanje svih (u ovim i ostalim referatima navedenih i razmatranih) problema socijalističkog samoupravnog privrednog sistema.

Academician Prof. Dr. BRANISLAV ŠOŠKIĆ

SPECIFIC HISTORICAL FEATURES AND PROBLEMS OF THE SELF-MANAGING ECONOMIC SYSTEM

Summary

The author deals in his paper with the main specific features of the self-managing economic system: first, as regards the ownership of means of production and, secondly, as regards management, decisionmaking and the functioning of economic laws. In the frames of these two specific features he considers possible dilemmas.

The first dilemma regarding the ownership of means of production has to do with the theoretical (and ideological) attitude of the social community to private ownership of means of production, to the private performance of

the economy, to the private initiative. The second dilemma has to do with the lower limit (in terms of value or amount) of these means of production, where they cease to be the „basic“ means and may be hence privately-owned. The third dilemma has to do with the scope of the social or private performance of the economy in various branches of the economy as well as in other branches. The author highlights various aspects of this dilemma. He speaks in favour of the expansion of the private performance of the economy in the service industry and of a higher limit for the maximum land estate which may be owned by a private person. The fourth dilemma has to do with the number of workers who may be employed by an individual in the private sector in order to work on his (privately-owned) means of production.

While analyzing the second historical specific feature — management and decision-making — the author advances dilemmas regarding the place and role of economic laws, the market, the economic policy and planning. He advocates, among other things, the fullest possible functioning of economic laws alongside an active economic policy (countering economic stagnation, unemployment, inflation) and self-managing planning. Self-managing agreements and social compacts are necessary particularly in the field of self-managing planning. Social compacts ought to include prices in order to control existing monopoly and semi-monopoly prices. Pricing ought to be left to the market, as a rule, and to the fullest possible market competition alongside a reasonable monetary and credit policy. A growing influence of the foreign competition should be accepted as a lasting orientation.

The main problems of the socialist self-managing economy lie in economic growth and its structure or rather in the simple and enlarged reproduction, the income distribution, employment, inflation and the stabilization of prices as well as in the foreign trade.

In his analysis of depreciation the author holds that depreciation rates should be corrected by rates of inflation in order to secure the simple reproduction. Another solution would be the automatic (in very short intervals) restatement of means for the rate of inflation. Otherwise a part of the value of socially-owned means of production would flow into personal incomes and other types of (public) expenditure under a high inflation.

The author deals with problems of accumulation and enlarged reproduction and calls for an active economic policy, i.e. for social compacts on income distribution (into accumulation and consumption) so as to secure at least the stipulated minimum accumulation. The stipulated minimum rate of accumulation would be differentiated for various economic fields. The latter and the additional accumulation (as well as depreciation) would be placed at the disposal of working collectives for investments.

The author makes a case in favour of social compacts on personal incomes, which would function, first, as part of the anti-inflationary policy (preventing personal incomes from rising more rapidly than the labour productivity), secondly, as part of the development policy (by securing a higher share of accumulation if compared to the personal and other expenditure) and, thirdly, as part of a just, socialist distribution according to work and

the results thereof (and not on the basis of privileged, monopoly and other conditions).

Talking about the self-financing of enlarged reproduction, the author holds that savings of the population should be channeled into flows of production of the social sector in the form of stimulative fixed and variable bonds.

The author makes a strong case in favour of the pooling of labour and resources or rather in favour of an integrated assemblyline production, a uniform and broad market. He considers, among other things, problems involved in foreign-trade relations and calls for an active import and export policy, for a realistic rate of exchange and for the establishment of a foreign-exchange market. Finally he analyzes problems involved in the public expenditure, in the organization and performance of the society and economy as well as in the personnel policy.

Академик проф. д-р БРАНИСЛАВ ПОШКИЧ

ИСТОРИЧЕСКАЯ СПЕЦИФИЧНОСТЬ И ПРОБЛЕМЫ САМОУПРАВЛЕНЧЕСКОЙ ХОЗЯЙСТВЕННОЙ СИСТЕМЫ

Резюме

В работе анализируются основные специфичности самоуправленческой хозяйственной системы: во-первых, в отношении собственности на средства производства, и, во-вторых, в отношении управления, принятия решений и действия экономических закономерностей. В рамках обеих этих специфичностей, автор рассматривает возможные дилеммы. Первая дилемма в отношении собственности на средства производства относится к теоретическому (и идеологическому) определению общественного содружества к частной собственности на средства производства, частном виде хозяйствования, честной инициативе. Вторая дилемма относится к нижнему лианиту (в отношении стоимости, то есть, объема) этих средств производства, когда они перестают быть „основными“, а тем самым могут быть в частной собственности. Третья дилемма относится к области охвата общественного, или частного вида хозяйствования в отдельных хозяйственных и других отраслях. Тут автор рассматривает больше аспектов этой дилеммы. Он выдвигает аргументы в пользу расширения индивидуального вида хозяйствования в области мелкого хозяйства и повышения лимита в отношении земельного максимума. Четвертая дилемма относится к лимиту в отношении числа рабочих, которые может затруднить в частном секторе отдельный человек на своих (частных) средствах производства.

Анализируя вторую историческую специфичность — управление и принятие решений — автор отмечает дилеммы в отношении места и роли экономических закономерностей, рынка, экономической политики и планирования. Автор, кроме прочего, борится за как можно более полное воздействие экономических закономерностей при активной экономической политике (против хозяйственных застоев, безработицы, инфляции и внешнеэкономических отношений) и при самоуправленческом планировании. Самоуправленческие соглашения и общественные договоры необходимы, особенно в области самоуправленческого планирования. Общественными договорами надо было бы охватить область цен в целях предотвращения существующих монопольных и полумонопольных цен. Ценообразование надо, как правило, предоставить рынку и как можно более полному рыночному соревнованию, при необходимой эмиссионно-кредитной сдержанности денежно-кредитной политики. Нужно было бы растущее влияние внешней конкуренции принять в качестве постоянной и последовательной ориентации.

Основные проблемы социалистического самоуправленческого хозяйства лежат в области хозяйственного роста и его структуры, точнее простого и расширенного воспроизводства, распределения дохода, занятости, инфляции, т. е. стабилизации цен, и в области нашего обмена с границей.

Анализируя проблемы амортизации автор заступает за исправление амортизационных норм темпами роста инфляции, чтобы обеспечить реальное простое воспроизводство. Второе решение можно было бы найти в автоматической (в очень коротких сроках) ревалоризации средств за сумму инфляционного темпа роста. В противном случае, в условиях высокой инфляции, часть стоимости средств производства переходила бы в заработные платы и другие виды (общего и совместного) потребления.

Автор рассматривает проблемы накопления и расширенного воспроизводства и подчеркивает необходимость активной экономической политики, т. е. общественных договоров о распределении дохода (на накопление и потребление), чтобы обеспечить хотя бы минимальное согласованное накопление. Согласованная минимальная норма накопления была бы дифференцированной для отдельных хозяйственных областей. Это и дополнительное накопление (и амортизация) оставались бы трудовому коллективу в свободное распоряжение в области инвестиций.

Автор анализирует и заступает за политику, т. е. общественные договоры о заработных платах, которые бы (исходя из так называемого среднесписочного рабочего) действовали, во-первых, как вид антиинфляционной политики (против более быстрого движения заработных плат, чем производительность труда), во-вторых, как вид политики развития (обеспечивая более высокое участие накопления по отношению к личному и остальному потреблению) и, в-третьих, как более справедливый вид социалистического распределения по труду и результатам труда (а не привилегированных, монополистических и других условий).

Говоря о самофинансировании расширенного воспроизводства, автор анализирует и отмечает потребность и формы прямого направления

значительных сбережений населения в производство общественного сектора в виде поощрительных фиксированных и переменных облигаций.

Автор заступает за объединение труда и средств, точнее за интегрированное, крупное серийное производство, за единый и как можно более широкий рынок. Он, кроме прочего, рассматривает и проблемы внешне-экономических отношений и отмечает потребность в активной политике импорта и экспорта, ведении политики реального валютного курса и введении валютного рынка. Он, на конце, анализирует проблемы из области общего и совместного потребления, организации и деятельности в обществе и хозяйстве и в кадровой политике.

